

พระพุทธศาสนาและชาคมายังประเทศไทย

1. การเผยแพร่พระพุทธศาสนามายังประเทศไทย

หนังสือมหาวงศ์ พงศาวดารลังกา บท "นานาประเทศปสาทปริจเฉท" กล่าวถึงพระเจ้าอโศกมหาราช (ประมาณ พ.ศ. 270-311) ผู้ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาได้ทรงยกพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นศาสนาประจำรัฐของพระองค์ และได้ทรงอาราธนาพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระให้จัดพระอรหันตเถระแยกออกไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาในต่างแดน¹ ในบรรดาสภมณฑลเหล่านั้น มีพระเถระชื่อพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระเดินทางมาสู่สุวรรณภูมิ ซึ่งจดหมายเหตุหลวงจีนที่เดินทางไปสืบพระศาสนาในอินเดียแจ้งว่าเป็นดินแดนในแหลมอินโดจีน เป็นเหตุให้บรรดาประเทศแถบนี้ต่างค้นหาหลักฐานและพยายามสันนิษฐานว่าพระเถระ 2 รูปดังกล่าวเดินทางมาสู่ประเทศของตน เช่น พม่าถือเอาที่กล่าวในหนังสือศาสนวงศ์ ซึ่งเป็นหนังสือประวัติศาสนาของพม่าว่า แคว้นสุวรรณภูมิมีเมืองสุโขทัยนคร

---

¹ 1. พระมัจฉัตติกเถระไปกัมभीร์, คันธารราชภูร์ 2. พระมหาเทพเถระไปนทิสภณฑล 3. พระรักขิตเถระไปวนาวาสี 4. พระโยนกธรรมชิตเถระไปปรันตกชนบท 5. พระมหาธรรมรักขิตเถระไปทาร์ภูร์ 6. พระมหารักขิตเถระไปโยนกโลก 7. พระมัจฉิมเถระไปทิมวันตประเทศ 8. พระโสณและอุตตรเถระไปสุวรรณภูมิ 9. พระนันทเถระ เป็นต้น ไปลังกาทวิป.

(สะเทิม) เป็นเมืองท่าใหญ่อยู่ในพม่า¹ แต่มีโคอาจหลักฐานทางโบราณวัตถุที่สำคัญอันใดที่จะแสดงว่าพระพุทธศาสนาปรากฏที่นั่นเป็นแห่งแรก เช่นเดียวกับเขมรก็อ้างว่าเป็นสุวรรณภูมิเหมือนกัน

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าเมืองหลวงของสุวรรณภูมิน่าจะเป็นนครปฐม เพราะมีโบราณวัตถุทางพุทธศาสนามากมายและที่นับว่าเก่าแก่มาก เช่น ศิลารวมจักร² เป็นต้น ซึ่งทันสมัยพระเจ้าอโศกและมีชื่อเมืองแถบนี้บางเมืองมีความหมายว่าทอง แต่ที่เรียกว่าสุวรรณประเทศครั้งนั้นอาจจะหมายรวมดินแดนที่เป็นประเทศมอญและไทยภายหลังทั้งหมดก็ได้³

หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์กล่าวปาฐกถาเรื่องพระพุทธศาสนาในประเทศไทย มีความตอนหนึ่งว่า ประเทศในแถบอินโดจีนนี้ต่างก็ถือดินแดนของตนเป็นสุวรรณภูมิ แต่น่าสนใจ

¹ กรมศิลปากร, ศาสนวงศ์ (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2506) หน้า 15 (พิมพ์แจกงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โสม อนุโน) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 23 มีนาคม พุทธศักราช 2506).

² ในสมัยพระเจ้าอโศก ชาวพุทธยังมีคตินิยมตามอินเดียอยู่คือ ไม่นิยมสร้างรูปเคารพขึ้นสักการะ แต่ใช้เครื่องหมายอื่นแทน เช่น ถ้าจะหมายถึงพระพุทธเจ้าปางตรัสรู้ ก็ทำแทนพุทธอาสน์ ปางออกบวรพชาก็จำหลักรูปม้าผูกเครื่องแต่ไม่มีคนขี่ รูปเสมาธรรมจักรกับกวาง หมายถึงการปฐมเทศนา การสร้างพระพุทธรูปคงมีเมื่อกรีกเข้ามาในอินเดียราว พ.ศ. 370 (ดูภาพถ่ายชัดเจนในหนังสือ Indian sculpture)

³ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์ (พระนคร : แพร่พิทยา, 2514), หน้า 43.

ที่ว่าเมืองหลวงหรือราชธานีของสุวรรณภูมินั้นอยู่ที่ไหน การศึกษาหาหลักฐานทางวัตถุโบราณ และสถานที่หลายแห่งในจังหวัดนครปฐม ทำให้ผ่ายไทยเชื่อว่านครปฐมเป็นราชธานี แต่อาจไม่ได้เรียกว่านครปฐมก็ได้ เมื่อพระพุทธศาสนาพาประดิษฐานที่สุวรรณภูมิ เป็นเหตุให้เรียกชื่อมหาสมุทรนี้ว่า พระปฐมเจดีย์ หมายความว่า เป็นพระเจดีย์องค์แรกและมีหลักฐานอย่างอื่น ซึ่งชุกชุมอีก เช่น ศิลารวมจักร รูปกวาง อีกประการหนึ่งคือคธา เย ธมฺมา... ที่จารึกทองคำพระปฐมเจดีย์นั้น เป็นภาษามคธซึ่งใช้จารึกกันในสมัยพระเจ้าอโศก หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์สันนิษฐานว่าพระพุทธศาสนาจะตองเข้ามาถึงประเทศนี้ตั้งแต่ พ.ศ. 300 เศษ¹ และมีความมั่นใจว่าเมืองหลวงของอาณาจักรทวารวดี คือเมืองนครปฐม²

อย่างไรก็ดี มีคำสันนิษฐานอื่นที่แตกต่างออกไปอีก คือ นายพร้อม สุธันัน อยุรยา สันนิษฐานในหนังสือชื่อ การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาลงที่ บ้านคูบัว อำเภอมือง จังหวัดราชบุรี ซึ่งเป็นหนังสือที่เขียนบันทึกหลังจากผู้เขียนและคณะได้เดินทางไปตรวจภูมิประเทศทำเลของหมู่บ้านคูบัว ใน พ.ศ. 2494 ได้พบกองเศษอิฐ พระพุทธรูป และมีความเห็นพอจะสรุปได้ว่าพุทธศาสนาได้เริ่มเข้ามาแพร่หลายที่บ้านคูบัว ก่อนนครปฐม โดยให้เหตุผลว่า ภูมิ 2 รูปที่เดินทางมาจากอินเดียขึ้นบกที่เมืองท่าตะโกลา แล้วเดินทางตามแนวเขตภูเขาเพราะชุกชุมโบราณวัตถุแถบเชิงเขาทั้งสิ้น ประกอบกับชาวบ้านแถบนั้นได้เห็นลายแทงของคนอุษมาชุกของที่คูบัวในลายแทงระบุว่า ราชเทวีองค์แรกของสุวรรณภูมิ

¹ สมเด็จพระยาคำรง ราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าก่อน พ.ศ. 500

² หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, พระพุทธศาสนาในประเทศไทย (พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2493) หน้า 14-18 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพรองเสวกเอก พระนรเศรษฐ์เสวี (หลุย จุลกะ) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 24 ธันวาคม 2493).

ตั้งปณิธานทำนุบำรุงศาสนาฝั่งทองคำไว้อีกประการหนึ่ง มีผู้ชุกพบกว้างหิ้นกับ สมาธรรมจักร และเสาศิลาขอมบ้าง เชื่อว่าเป็นหลักประกาศพุทธศาสนา นอกจากนี้ผู้เขียนยังอ้างหลักฐาน และเหตุผลอันควรพิจารณาอีกหลายประการ ¹

การนับถือพระพุทธศาสนาของชาวไทยนั้น สมเด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสันนิษฐานว่าพระพุทธศาสนามาประดิษฐานในประเทศไทย สมัยเมื่อยังเป็นถิ่นฐานของชนชาติลิว (ลวะ) มีราชธานีอยู่ที่นครปฐม ซึ่งเรียกนามในสมัยนั้นว่าทวารวดี ทรงแบ่งลัทธิที่เข้ามา เป็น 4 บุค คือ

1. บุคลัทธิหินยานอย่างเถรวาท
2. บุคลัทธิมหายาน
3. บุคลัทธิหินยานอย่างพุทฺถาม
4. บุคลัทธิลังกาวงศ์

บุคที่ 1 ลัทธิหินยานอย่างเถรวาท เห็นได้จากหลักฐานโบราณวัตถุบางอย่างเช่น ศิลาทำเป็นรูปพระธรรมจักร ภาษาที่จารึก เป็นต้น พระพุทธศาสนาในยุคนี้เป็นลัทธิเถรวาทเช่นเดียวกับที่พระเจ้าอโศกทรงเผยแพร่อยู พระพุทธรูปที่พบเป็นแบบมคธราชู เป็นหลักฐานอย่างหนึ่งว่าพระพุทธศาสนาเข้ามาจากมคธราชู และลักษณะองค์พระปฐมเจดีย์นั้นถ้า ยกเอายอดแหลม (ซึ่งเป็นสิ่งที่เพิ่มเติมขึ้นทีหลัง) ออกแล้วจะเห็นรูปทรงเหมือนโอคว่ำ เช่นเดียวกับสถูปที่สาญจีสมัยพระเจ้าอโศก ²

¹ พร้อม สุทัศน์ ณ อยุธยา, การฝังรากฐานพระพุทธศาสนาลงที่บ้านคูบัว อ. เมือง จ.ราชบุรี, (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : แพร่พิทยา, 2511), หน้า 40-50.

² ลักษณะสถูปแบบโอหรือบาตรคว่ำนี้ ปรากฏหลายแห่งในลังกา เช่น เจดีย์สุวรรณมาลิก, เจดีย์มรวิจจวัตติยะ, และเจดีย์คีรี เป็นต้น.

ยุคที่ 2 ลัทธิมหายาน เมื่อลัทธิมหายานหรืออาจารย์วิชาเริ่มขยายตัวพวกชาวอินเดียที่เลื่อมใสลัทธินี้ก็พาลัทธิของตนมาเที่ยวสั่งสอนทางเกาะสุมาตรา ชาว กัมพูชา ครั้นถึงราว พ.ศ. 1300 กษัตริย์ศรีวิชัยแผ่อานุภาพมาถึงแหลมมลายู (สุราษฎร์ธานีลงไปถึงปัตตานี) ยังมีหลักฐานปรากฏอยู่คือพระมหาธาตุเมืองไชยาและพระมหาธาตุนครศรีธรรมราช พระองค์เค็ม พระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์หล่อและพระพิมพ์ดินคืบซึ่งทำชวนไว้ในถ้ำอย่างมากมาย ตั้งแต่จังหวัดตรัง นครศรีธรรมราช พัทลุง ปัตตานี ลักษณะที่หานั้นเหมือนกับพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ที่มีปรากฏในชวา สมเด็จพระนเรศวรมหาราชผู้ทรงสถาปนาอาณาจักรอยุธยาแลลัทธิมหายานเจริญรุ่งเรืองในแคว้นกัมพูชาก่อน ด้วยมีปราสาทหินในกัมพูชาสร้างตามแบบลัทธิมหายานทั้งนั้น ลัทธิมหายานมาเจริญรุ่งเรืองในประเทศไทยตั้งแต่อยู่ในอำนาจของขอมหลัง พ.ศ. 1550, กษัตริย์กัมพูชาบางพระองค์ก็นับถือศาสนาพุทธ บางพระองค์เลื่อมใสศาสนาพราหมณ์ บางพระองค์ก็เลื่อมใสทั้งสองแบบ มีลัทธิจาริกเป็นหลักฐาน

ยุคที่ 3 ลัทธิหินยานอย่างพุทกาม ราว พ.ศ. 1600 พระพุทธศาสนาในอินเดียเสื่อมโทรม ชาวเมืองพุทกามเค็มรับลัทธิหินยานอย่างเถรวาท ซึ่งมาจากมคธราชูเหมือนชาวไทย แต่ต่อมาทางเห็นกับอินเดีย จึงตั้งลัทธิหินยานอย่างพุทกามขึ้น กล่าวคือ เมื่อ พ.ศ. 1600 พระเจ้านรุตมหาราชกษัตริย์พม่าซึ่งตั้งราชธานีอยู่ที่พุทกาม ขยายอาณาเขตเข้ามาจนถึงลานนา และทวารวดี พระเจ้านรุตหก็โคทวารวดีแลวนำเอาพุทธศาสนาของทวารวดีไปดัดแปลงเป็นลัทธิหินยานอย่างพุทกาม แลวนำเข้ามาสั่งสอนจนแพร่หลายทางฝ่ายเหนือของไทย เห็นโคทวโยไทยทางฝ่ายเหนือไม่มีรูปพระโพธิสัตว์อย่างลัทธิมหายานของขอม

เมื่อพระเจ้านรุตมมาปกครองประเทศสยามนั้น มีชนชาติไทยอยู่ในแคว้นแคว้นลานนาฝ่ายเหนือมากกว่าฝ่ายใต้ คนไทยที่นับถือพุทธศาสนาแบบเดิมอยู่แล้วก็รับลัทธิหินยานอย่างพุทกาม เมื่ออำนาจเมืองพุทกามเสื่อมลง พวกขอมซึ่งมีอำนาจทางฝ่ายใต้ก็ผสมปะปนกับพวกลาวฝ่ายเหนือ เป็นเหตุให้ลาวลดจำนวนลง พวกขอมปกครองขึ้นไปถึงเมืองสุโขทัย ใค่นำลัทธิแบบมหายานและลัทธิศาสนาพราหมณ์ขึ้นไปประดิษฐาน ครั้นไทยได้ปกครองเมืองสุโขทัย พลเมืองยังมีคตินิยมธรรมเนียมอยู่ข้างขอมโคตมมาก จึงมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขเป็นแบบของขอมบางประการ ดังเช่นเอาตัวอักษรขอมมาดัดแปลงใช้เป็นตัวอักษรสุโขทัย เป็นต้น

ยุคที่ 4 ลัทธิลังกาวงศ์ เป็นลัทธิทางพุทธศาสนาที่ยังถือเป็นแบบปฏิบัติอยู่ในหมู่
 สงฆ์ไทย สมเด็จพระมหาคณาจารย์ ทรงอ้างตำนานพระพุทธรูปศาสนาธิลลิ่งกาวงศ์ในประเทศ
 ไทยว่า เมื่อ พ.ศ. 1696 พระเจ้าปรกกรมพาทูทรงกระทำสังคายนาที่ลังกา ทำให้พระพุทธรูป
 ศาสนาเจริญรุ่งเรืองที่ลังกา บรรดาภิกษุชาวอมร พม่า ไทย ไคยีนกิตติศัพท์พากันไปสืบสวน
 แต่พอไปถึงภิกษุชาวลังกาต้องให้บวชใหม่ให้ถูกต้องเสียก่อน เมื่อกลับมายังประเทศของตน
 แล้ว ประชาชนพากันเลื่อมใสให้บุตรหลานบวชเรียนในสำนักสงฆ์ลังกาวงศ์

พระพุทธรูปศาสนาธิลลิ่งกาวงศ์ได้เข้ามาสู่ประเทศไทยประมาณ พ.ศ. 1800 ภิกษุ
 ไทยก็ไปบวชแปลที่ลังกาแล้วกลับมาอยู่แถวเมืองนครศรีธรรมราช สร้างพระสถูปแปลงเป็น
 อย่างลังกา สมัยนั้นกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงปกครองอยู่ ณ กรุงสุโขทัย โปรดให้นิมนต์
 พระสงฆ์ลังกาวงศ์ขึ้นไป ลัทธิลังกาวงศ์จึงรุ่งเรืองในประวัติศาสตร์ไทยแต่นั้นมา มีความปรากฏ
 ในศิลาจารึกพระเจ้ารามคำแหง เมื่อ พ.ศ. 1820 เศษว่า "พอขุนรามคำแหงกระทำโอบ
 ทานแกมทาเถรสังฆราช ปราชญ์เรียนจบพระไตรปิฎก ที่ลังกาวงศ์ปุญฺ์ในเมืองนี้ ทุกคนลุกแต่
 เมืองนครศรีธรรมราชมา"

ที่ตั้งของวัดหลายแห่งในเมืองเชียงใหม่และสุโขทัยนั้น ถ้าเป็นวัดใหญ่โตมักอยู่ใน
 เมือง แต่จะมีวัดขนาดเล็กเรียงรายอยู่นอกเมืองห่างไปประมาณ 4 กิโลเมตร ปรากฏ
 ชื่อว่าเป็นวัดพวกลัทธิลังกาวงศ์ เพราะประเพณีแบบอริยญฺ์วาสี ต้องตั้งวัดอยู่ห่างเมือง
 ห่างละแวกบ้านเพราะถือความมกน้อยสันโดษเป็นสำคัญ พระพุทธรูปศาสนาธิลลิ่งกาวงศ์
 มาเจริญรุ่งเรืองในประเทศสยามจนทุกวันนี้ ¹

พระพุทธรูปศาสนาเป็นเสมือนวิถีทางดำเนินชีวิตของคนทั่วไปไม่ว่าจะเป็นบุคคลใด
 อาชีพใด ประชาชนในลาวกั๊ตย์ เขมรกั๊ตย์ ไทย หรือพม่ากั๊ตย์ ยอมรับพุทธรูปศาสนาเป็นศาสนา
 ของตนอย่างมีเหตุผลด้วยความรู้สึกถึงสิ่งที่ยิ่งยวดและเป็นพุทธศาสนิกชน และแน่นอนที่สุด

¹ สมเด็จพระมหาคณาจารย์ราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์, หน้า 124-139.

พุทธศาสนิกชนไทยต้องรู้เรื่องชาคกหลายเรื่อง และนิยมเรื่องเด่น ๆ มีความเชื่อถ้อยกันต่อ ๆ มา ดังปรากฏภาพสลักชาคกเรื่องต่าง ๆ ที่ผนังโบสถ์วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย มีเรื่องปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 3 และที่ 6 เป็นต้น

2. > ชาคกในพระไตรปิฎก

ความหมายของชาคก

มีผู้นิยามคำว่าชาคก ดังนี้

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่า "ชาคก น. เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน ๆ เป็นคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาส่วน 1 ใน 9 ส่วนที่เรียกว่านวัคคัสสูศาสนา"¹

ประพจน์ ตรีณรงค์ และสงวน อึ้งคง ให้ความหมายไว้ในหนังสือสารานุกรมวรรณคดีว่า "ชาคก-คำว่าชาคก มาจากภาษาบาลี แปลว่าเกิดแล้ว คือหมายถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าและพระสาวกที่เกิดมาแล้วในชาติก่อน ๆ ชาคกต่าง ๆ จะกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ คือเป็นสัตว์ผู้แสวงบุญเพิ่มพูนบารมี เพื่อหาทางหลุดพ้นนับตั้งแต่เป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นมนุษย์ และเป็นเทวดา ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ"²

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 (คุรุสภา, 2503), หน้า 334.

² ประพจน์ ตรีณรงค์ และสงวน อึ้งคง, สารานุกรมวรรณคดี (พระนคร : สำนักพิมพ์ภาวนา, 2505), หน้า 163.

สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถานอธิบายว่า "ชาตก-คำว่า ชาตก แปลว่า กล่าวถึงสิ่งที่เกิดมาแล้วหมายความว่า แสดงนิทานประกอบสุภาษิตเพื่อให้เข้าใจสุภาษิตง่ายขึ้น" ¹

ฐานิสร์ ชاکรทัตพงศ์ อธิบายว่า "คำว่า ชาตกเมื่อกล่าวตามมติของโบราณจารย์ และในแง่ที่เป็นวรรณคดีของพระพุทธศาสนาได้แก่ เรื่องของพระโพธิสัตว์หรืออดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่ได้แสดงบทบาทความเป็นวีรบุรุษหรือบทบาทอื่น ๆ ฉะนั้นคำนี้จึงอาจแปลว่า หมายถึงว่า เรื่องของพระโพธิสัตว์ แต่การแปลความหมายที่ใช้กันทั่วไปนั่นก็คือ เรื่องพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า

ชาตกนอกจากจะหมายถึงเรื่องราวดังกล่าวแล้ว ยังหมายถึงการรวบรวมชาตกที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และหมายถึงคัมภีร์อรรถกถาชาตกอีกด้วย" ²

ความหมายของชาตกโดยทั่วไปเป็นไปในทำนองเดียวกันกล่าวคือ หมายถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้า และพระสาวกซึ่งอุบัติขึ้นในชาติก่อน ๆ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์แสวงบุญเพิ่มพูนบารมีก่อนจะประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ หมวกชาตกนี้จัดเป็นคัมภีร์หนึ่งในพุทธศาสนา ซึ่งนอกจากชาตกในพระไตรปิฎกแล้ว ยังรวมถึงคัมภีร์อรรถกถาชาตก อันเป็นนิทานชาตกประกอบสุภาษิต นับว่ามีคุณค่าทางวรรณคดีพุทธศาสนาอีกโสดหนึ่งด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพฯ, 2513) หน้า 6178.

² ฐานิสร์ ชاکรทัตพงศ์, "ความรู้เรื่องชาตก", อักษรสาร (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515), หน้า 30.

จุดมุ่งหมายและกำเนิดของชาดก

วินเทอริทซ์ อ่างสังฆกรรมปณทริกสูตรว่า พระพุทธองค์ทรงเข้าใจถึงความแตกต่างแห่งสติปัญญาของผู้สดับพุทธพจน์ พระองค์จึงทรงมีวิธีการหลายประการในอันที่จะทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ทรงสอนด้วยการเล่านิทานที่สนุกสนาน คือทั้งสอนและให้ความเพลิดเพลินไปพร้อมกัน สำหรับผู้ฟังนั้นไม่ว่าจะได้รับความเพลิดเพลินในปัจจุบันชาติเท่านั้นไม่แต่ยังจะได้กุศลศรัทธาเมื่อถึงมรณกรรมไปแล้วอีกด้วย ในคัมภีร์เล่มนี้ยังกล่าวอีกว่า พระพุทธองค์ทรงสอนทั้งพระสูตร คาทา ตำนาน (Legends) และชาดก แท้จริงแล้วพระพุทธเจ้าทรงใช้นิทานซึ่งเป็นที่รู้จักอยู่แล้วในหมู่ประชาชน สอนประชาชนอีกทีหนึ่ง และเป็นที่ยืนยันว่าบรรดานักสอนศาสนาและพระสาวกของพระองค์พากันใช้วิธีนี้ นักสอนศาสนานิกายอื่นในอินเดียก็ใช้ประโยชน์จากการนิมิตนิทานและเล่านิทานของฮินดู โดยนำเรื่องนิทานมาขยายปรับปรุงสอนธรรมะแก่ประชาชน เช่นเดียวกับนักเผยแพรศาสนาคริสต์ยุคกลางที่นำเอาเทพนิยายบาง พรรณคดีชาวบ้านบางมาเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เหมาะสมกับจุดประสงค์ในการประกาศศาสนา ความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดและกฎแห่งกรรม เป็นปัจจัยอันประเสริฐในการเปลี่ยนจากนิทานชาวบ้านมาเป็นตำนานทางพระพุทธศาสนา ในพระชาติก่อนที่จะทรงอุบัติเป็นพระพุทธเจ้านี้ ได้เวียนว่ายตามกรรม บางครั้งเกิดเป็นเทพเจ้า เป็นกษัตริย์ เป็นพ่อค้า เป็นนักปราชญ์หรือเป็นสัตว์ต่าง ๆ จึงจำเป็นจะต้องทำให้ตัวละครเด่นหรือตัวละครอื่นในนิทานนั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระโพธิสัตว์ เพื่อที่จะได้เปลี่ยนจากนิทานชาวบ้านมาเป็นนิทานชาดก ¹

¹ Winternitz, "Jataka" Encyclopedia of Religion and Ethics, ed. Jame Hastings, VII (1967), p.491. (แปล).

ชาตกในพระไตรปิฎก

ชาตกในพระไตรปิฎกหรือนิบาตชาตกนั้นมีจำนวน 547 เรื่อง จัดแบ่งเป็นหมู่ ๆ เรียกว่านิบาต ตามจำนวนคาถาในแต่ละเรื่อง รวมทั้งหมดจึงมี 22 นิบาต นิทานชาตก ที่นิคาถาเคียวจัดอยู่ในหมวดเอกนิบาต ที่มี 2 คาถาจัดอยู่ในทุกนิบาตดังนี้ เรื่อยไปตามลำดับ จนถึงเตรสนิบาต (13 คาถา) จึงหยุด ต่อจากนั้นเป็นหมวดเข็ดเทศมีคาถาไม่เท่ากันเป็น หมวดปกิณณนิบาต แล้วขึ้นต้นใหม่ที่ วิสสิณนิบาต ประกอบด้วยเรื่องละ 20 คาถา จนถึงอัสสิณนิบาต ประกอบด้วยเรื่องละ 80 คาถา ต่อจากนี้เป็นนิทานนิบาตคือ ทศชาติมี 10 เรื่อง ใหญ่ รวมเป็นคัมภีร์ชาตกคัมภีร์หนึ่งใน 15 คัมภีร์ของขุททกนิกาย¹ พระสุตตันตปิฎก ชาตกจึงนับว่าเป็นส่วนที่ 7 ในเก้าส่วนแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้า²

¹ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มี 15 คัมภีร์ คือ 1. ขุททกปาฐ 2. ชรรวมบท 3. อุทาน 4. อิติวุตตะ 5. สุตตนิบาต 6. วิมานวัตถุ 7. เปตวัตถุ 8. เถรคาถา 9. เถรีคาถา 10. ชาตก 11. นิตเทส 12. ปฏีสัมภีทา 13. อปทจน 14. พุทธวงส์ 15. จริยานิฎก.

² เรียกว่า "นวังคัสตตุศาสน" มี 9 ประการ ได้แก่ 1. สุตตะ 2. เคยยะ 3. เวชยาวกณะ 4. คาถา 5. อุทาน 6. อิติวุตตะ 7. ชาตก 8. อัပ္ภุตธรรม 9. เวทลละ.

ซากกต่าง ๆ แบ่งเป็นนิบาตและวรรคต่าง ๆ ดังนี้

นิบาตที่	ชื่อนิบาต	ชื่อวรรค	จำนวนนิทาน
1	เอกนิบาต	อปันณกวรรค	10 เรื่อง
		สีลวรรค	10 "
		กุงคกวรรค	10 "
		กุลาวรรค	10 "
		อัสตถกามวรรค	10 "
		อาสาฬหวรรค	10 "
		อิทธิวรรค	10 "
		วรุณวรรค	10 "
		อปาขิมทวรรค	10 "
		ลิตทวรรค	10 "
		ปโรสทวรรค	10 "
		หังสีวรรค	10 "
		กุสนาฬิวรรค	10 "
		อสัมปทานวรรค	10 "
กกัณฐกวรรค	10 "		
2	ทุกนิบาต	ทัฬหวรรค	10 เรื่อง
		สันถวรรค	10 "
		กัถยาณธรรมวรรค	10 "
		อสทิสวรรค	10 "
		รุกกวรรค	10 "
		นคังทัฬหวรรค	10 "

นิบาตที่	ชื่อนิบาต	ชื่อวรรค	จำนวนนิทาน
3	ติกนิบาต	พีรณัตถัมภกวรรค	10 เรื่อง
		กาสาววรรค	10 "
		อุปาหนวรรค	10 "
		ลีลาวรรค	10 "
		สังกัปวรรค	10 เรื่อง
		ปทุมวรรค	10 "
		อุทปาหุสกววรรค	10 "
		อัปภันตร	10 "
		กุมภกวรรค	10 "
		4	จตุกนิบาต
ปุจิมันทวรรค	10 "		
กุกุฑุสกววรรค	10 "		
โกกิลวรรค	10 "		
จุลลภณาวรรค	10 "		
5	ปัญจนิบาต	มณิกุณฑลวรรค	10 เรื่อง
		วรรณโรหวรรค	10 "
		อัศววรรค	5 "
6	ฉกนิบาต	อวาริยวรรค	10 "
		ขรุปรตตวรรค	10 "

นิบาตที่	ชื่อนิบาต	ชื่อวรรค	จำนวนนิทาน
7	สัตตกนิบาต	กุกกุวรรค คันธวรรค	10 เรื่อง 11 "
8	อัฐกนิบาต	กัจจानิวรรค	10 เรื่อง
9	นวกนิบาต	(ไม่แบ่งวรรค)	12 "
10	ทสกนิบาต	"	16 "
11	เอกาทสนิบาต	"	9 "
12	ทวาทสนิบาต	"	10 "
13	เตรสนิบาต	"	10 "
14	ปกิณณกนิบาต	"	13 "
15	วิสตินิบาต	"	14 "
16	คิงสทินิบาต	"	10 "
17	จัททาสีสนิบาต	"	5 "
18	ปัญญาสนิบาต	"	3 "
19	สัจฉินิบาต	"	2 "
20	สัททินิบาต	"	2 "
21	อสีทินิบาต	"	5 "
22	มหานิบาต	"	10 "
รวม			547 เรื่อง

จริยาปิฎก

จริยาปิฎกเป็นคัมภีร์สุดท้ายในพุทธทศนิกาย แสดงการบำเพ็ญบารมี 10 ของพระพุทธรองค์ในพระบารมีหนึ่ง ๆ ทรงแสดงเรื่องประกอบคล้ายชาดก แต่ไม่เรียกว่าชาดก เรียกจริยา เช่น เวสสันดรจริยา อภิกขิจริยา เป็นต้น พระบารมี 2 ประการเบื้องต้น คือ ทานบารมี ทรงแสดงไว้ 10 จริยา คือ

1. อภิกขิจริยา
2. สังฆพราหมณจริยา
3. กุรุธรรมจริยา
4. สุตัสสนจริยา
5. มหาโควินทจริยา
6. เนมิราชจริยา
7. จันทกุมารจริยา
8. สิวีราชจริยา
9. เวสสันดรจริยา
10. สप्तปณฑิตจริยา

ศีลบารมี ทรงแสดง 10 จริยา คือ

1. สีสวนภาคจริยา
2. ภูริทัตตจริยา
3. จัมเปยยจริยา
4. จูฬโพธิจริยา
5. มหีสราชจริยา
6. รุรุมาคจริยา
7. มาตังคจริยา

8. เทวพรรณปุตตจริยา
9. ขยทิสจริยา
10. สังฆपालจริยา

นอกจากนี้อีก 15 จริยา แสดงบารมีอีก 8 ประการ คือ เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อริยฐาน เมตตาและอุเบกขา รวมทั้งสิ้น 35 จริยา ท่อนท้าย มีสโมธานกถา คล้ายการ "ประเมิน" บารมีในจริยาหนึ่ง ๆ ว่าจริยาใดเป็นการบำเพ็ญบารมี จริยาใดเป็นอุปบารมี จริยาใดเป็นปรมัตถบารมี เช่น

ในภพที่เราเป็นเวสสันดรและเป็นเวลามพรหมณ์เป็นทานอุปบารมี
 ในภพที่เราเป็นอกิติกิยาบสอศอาหารนั้น เป็นทานอุปบารมี ในภพที่เราเป็น
 พระยาโกปála สิวานาค และพระยากระต่าย เป็นทานปรมัตถบารมี ในภพ
 ที่เราเป็นพระยาวานร ช้างฉัททันต์ และช้างเผือกมารดา เป็นศีลบารมี
 พระผู้มีพระภาคผู้แสวงหาคุณยิ่งใหญ่ ตรีสวัตังนี้ การรักษาศีลในภพที่เรา
 เป็นจัมเปยยกนาคราช และภริยัตถตนาคราช เป็นศีลอุปบารมี...¹

วินเทอรินท์ให้ข้อสังเกตว่าชาคกหลายเรื่องมีเนื้อความคล้ายคลึงกับเรื่องใน
 คัมภีร์ปัญญาจตันตระภคาสริทศาคร, และนิทานอื่น ๆ ในอินเดีย บางเรื่องคล้ายกับกาพย์
 รามายณะและมหาภารตะ และคล้ายวรรณคดีหลายเรื่องของศาสนาเช่น ชาคกเรื่อง
 ใหญ่ ๆ บางเรื่องคล้ายวรรณคดีตะวันตก หลายเรื่องคล้ายนิทานอีสป เช่นเรื่องลาใน
 หนังสือที่ บางเรื่องคล้ายนิทานของลาฟองแตน (La Fontaine's fables) ที่

---

¹ พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 33 จริยาปิฎก (พระนคร : โรงพิมพ์
 การศาสนา, 2500), หน้า 443.

คล้ายกับ Canterbury tales ของ Chaucer ก็มี และยังมีคล้ายนิทานอื่น ๆ อีก
อย่างไรก็ตาม วินเทอร์นิทซ์เชื่อว่าอาจเป็นด้วยนิทานเหล่านี้มีกำเนิดในอินเดีย แต่แพร่
หลายไปสู่ยุโรปก็ได้¹

คัมภีร์ชาตกที่แต่งเป็นคาถาล้วนนั้นน่าจะแต่งขึ้นในอินเดียตอนเหนือ ในส่วนที่เรียก
กันว่า "มัธยมประเทศ" (Middle Country) ก่อนสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช และยังมี
มีโคตีพิมพ์ การถ่ายทอดใช้วิธีเล่าสืบกัน (Oral Transmission) ศาสตราจารย์ริส
เควิก เชื่อว่า นิทานแพร่หลายจากทางเหนือสู่ทางใต้ และมีการเติมเรื่องเป็นร้อยแก้วลง
ในส่วนที่เป็นคาถาซึ่งไม่เข้าใจ และเล่าสืบกันฟัง ภาพจำหลักนูนซึ่งเรียกว่า Bas-Relief
รอบสถูปก่อนคริสต์ศักราชที่ 3 แสดงให้เห็นเรื่องที่เป็นร้อยแก้ว ยังมีบางเรื่องเหลือครึ่ง
คาถา²

อรรถกถาชาตก (Jataka Commentary) หรือชาตกกัณฐกพัฒนา เป็นการแต่ง
อธิบายคาถาสุภาษิตในพระไตรปิฎกให้พิสดาร มีทั้งอรรถกถาร้อยแก้วและคาถาเดิม ชาตก
ทุกเรื่องในอรรถกถาชาตกประกอบควยส่วนต่าง ๆ ดังนี้

1. ปรรณเรื่องปัจจุบัน หรือเรียกว่าปัจจุบันวัตถุ คือเล่าเหตุการณ์ที่เป็นสาเหตุ
ให้พระพุทธเจ้าตรัสเล่าชาตกขึ้นเป็นอุทาหรณ์
2. เรื่องในอดีตหรือเรียกว่าอดีตวัตถุ คือตัวชาตกนั่นเอง มักขึ้นต้นว่า "อดีตเต"
3. คาถาทั้งที่เป็นแบบของอดีตวัตถุและปัจจุบันวัตถุ
4. เวชยาकरणะ วิจารณไวยาकरणและถ้อยคำของคาถา

¹ Winternitz, op. cit., p. 492-3. (แปล)

² T.W. Rhys David, Buddhist India (fifth impression,
London : T. Fisher Unwin Ltd., 1917) p. 207. (แปล)

5. สโมธาน คือการเชื่อมอดีตกับปัจจุบันวัตถุเข้าด้วยกัน หรือเรียกว่า ประชุมซาก คือกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของตัวละครในอดีตวัตถุมาเป็นบุคคลในสมัย พุทธกาล ¹

การสันนิษฐานเกี่ยวกับระยะเวลาที่แต่งอรรถกถาและยูตนังยังไม่มีแน่ชัด แต่ วินเทอร์นิทซ์กล่าวว่า มีหลักฐานภาพศิลปะแกะสลักแบบ Bas-Relief รอบสถูปสาณจี (Sanchi) และภารhut ² (Bharhut) ในราวศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสตกักราชแสดงเรื่องแบบเกี่ยวกับอรรถกถาซากก หัวเรื่องบางเรื่องยังมีแกะสลักอยู่ที่ยังบางส่วน โดยทั่วไปเชื่อว่าพระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้รจนา จาก Bas-Relief รอบสถูปนี้ทำให้พอจะสันนิษฐานได้ว่า อรรถกถาซากกแต่งขึ้นเสร็จแล้วในราวศตวรรษที่ 3 หรือ 2 ก่อนคริสตกักราช ³ และไม่เกินพุทธศตวรรษที่ 5 แสดงให้เห็นว่านิทานซากกเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายและมีอิทธิพลต่อการแสดงออกทางศิลปะของพุทธศาสนิกชนอินเดียในพุทธศตวรรษที่ 3 ไม่น้อยทีเดียว

ซากกมิใช่แต่มีความสำคัญในแง่ที่เป็นวรรณคดีทางศาสนาเท่านั้น ยังมีคุณค่าในฐานะเป็นเครื่องบันทึกประวัติศาสตร์ของอินเดีย สามารถสะท้อนภาพชีวิตสังคมและจารีตประเพณีบางประการของชาวอินเดียโบราณอีกด้วย

สำหรับในเมืองไทยหลักฐานเท่าที่พบในเวลานี้ ซึ่งแสดงว่าพุทธศาสนิกชนไทยรู้จักนิทานซากก คือ ภาพลายเส้นบนฝาผนังโบสถ์วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย ลักษณะผนังโบสถ์ของวัดนี้ถือเป็นกำแพงหน้าเป็นรูปสี่เหลี่ยม ส่วนบนสอบเข้าเล็กน้อย ด้านหน้าเป็นประตูเข้าภายในเป็นที่ประดิษฐานพระอัญนะ ที่ผนังซึ่งเป็นกำแพงหน้านี้จะเจาะเป็นช่องเข้าไป

¹ Winternitz, op. cit., p. 492. (แปล)

² ในหนังสือ Buddhist India ของศาสตราจารย์วิสเควิก ให้รายชื่อซากกที่ภารhut 29 เรื่อง เช่น เวสสันดรซากก, มหาเวทซากก, มหาชนกซากก, ฉัตตันต-ซากก ฯลฯ เป็นต้น

³ Winternitz, loc. cit. (แปล)

ในผนังกว้างพอคนเดินได้ มีทางทะลุออกสู่ลานหลังคาโบสถ์ ภาพจำหลักตั้งกล่าวนี้อยู่ที่ฝาผนังภายใน ตามประวัติวัดนี้ไม่ปรากฏข้อความสร้างเมื่อไร แต่เชื่อว่าคงมีมาแต่ก่อนตั้งกรุงสุโขทัย และก่อนสถาปนาพระราชวังพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ นายสุกิจ นิมมานเหมินทร์อธิบายว่า จากภาพที่จำหลักซาดกเรื่องต่าง ๆ ทำให้พอจะสันนิษฐานได้ว่า คงสร้างมาตั้งแต่ครั้งชนชาวไทยนับถือพระพุทธศาสนา¹ และคงมีการติดต่อสัมพันธ์ไมตรีกับลังกาทวีปอย่างไม่มีข้อสงสัย สังเกตดูภาพจะเห็นว่ามีส่วนจิตรศิลป์แห่งลังกาทวีปแฝงอยู่ทุกภาพ โดยเฉพาะรูปอาคารในเรื่องวาทิมลลซาดก พิเคราะห์ดูจะเห็นมีใช้รูปทรงอาคารแบบราชวงศ์สุโขทัย ชวนให้คิดว่าจะเป็นไปได้หรือไม่ว่าวัดศรีชุมแห่งนี้เป็นวัดที่มีภิกษุชาวลังกามาอาศัยอยู่เพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาลังกาวงศ์ อาจสันนิษฐานได้ว่าภาพเหล่านี้ภิกษุชาวลังการ่างลงบนแผ่นหินก่อน แล้วให้ช่างไทยเขียนภาพเป็นองค์ประกอบลงไวค่วย ใดแกรูปสัตว์ รูปคน ซึ่งมีที่ท่าเยื้องกรายแบบไทยปนอยู่ค่วย² เรื่องซาดกที่จารึกไว้ได้แก่นี้โคธซาดก มฆเทวซาดก คามณิซาดก อสาดมณฑซาดก นันทซาดก เป็นต้น

นิทานซาดกบางเรื่องในนิบาตซาดก เป็นบ่อเกิดของวรรณคดีไทย เช่น ภูทกซาดก หลวงธรรมาภิมณฑ (ถึก จิตรกถึก) แต่งเป็นคำฉันท์เรียกภูทกคำฉันท์³ กากาติซาดก และสุสันธิซาดก เป็นเค้าให้เกิดเรื่องกากี เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งเป็นคำกลอน ปทกุตลซาดกเป็นเค้าให้สุนทรภู่แต่งพระอภัยมณีคำกลอนตอนต้น ส่วนเรื่องที่แพร่หลาย คือ มหาชาติ หรือมหาเวสสันดรซาดก แต่งกันมากมายหลายสำนวน จะกล่าวในบทต่อไป

¹ เป็นพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์.

² สุกิจ นิมมานเหมินทร์, "คำนำ", ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 5 (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2515), หน้า (ค).

³ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าว่ายังแต่งไม่จบ.

3. ทศชาติ

ชาดกตั้งแต่วิสตินิบาทเป็นต้นไป¹ จนถึงอสีตินิบาทมีจำนวนคาถาตั้งแต่เรื่องละ 20, 30, 40 คาถา ตามลำดับ จนถึง 80 คาถา เมื่อสังเกตจำนวนชาดกจะเห็นว่านิบาทละไม่ถึง 10 เรื่อง แต่วิสตินิบาทมีมากกว่า 10 เรื่อง สำหรับตึงสตินิบาทมีชาดก 10 เรื่องก็จริงแต่ไม่เรียกว่าทศชาติ ส่วนมหานิบาทนั้นเป็นอีกหมู่หนึ่ง จัดเป็นหมู่พิเศษ มีจำนวนชาดก 10 เรื่อง เรียกว่า "ทศชาติ" อันได้แก่

1. เถมียชาดก
2. ชนกชาดก
3. สุวรรณสามชาดก
4. เนมิชาดก
5. มโหสถชาดก
6. ภูริทัตชาดก
7. จันทกุมารชาดก
8. นารทชาดก
9. วิพุลชาดก
10. เวสสันดรชาดก

ทศชาติในมหานิบาทที่ 22 นี้ มีจำนวนคาถาแต่ละเรื่องไม่เท่ากัน แต่ก็มีเกิน 80 คาถา จนถึงพันคาถา เรื่องสุดท้าย คือ เวสสันดรชาดกประกอบด้วยหนึ่งพันคาถา ชาดกทั้ง 10 เรื่องนี้เรียกว่าเป็นเรื่องใหญ่ พระธรรมโกศาจารย์กล่าวถึงคุณค่าของเรื่องเหล่านี้ว่า "เรื่องชาดกเฉพาะที่เป็นเรื่องใหญ่ ๆ เช่น มโหสถ วิฑูรย์มณฑิต และมหา-

¹ ไปรคหน้า 32.

เวสสันดรนี้ เป็นหนังสือที่น่าอ่านจริง ๆ เพราะสมบูรณ์ด้วยรส ถาผู้อ่านด้วยความพิณิจ
รอบคอบแล้ว จะโคธสาระและประโยชน์จากหนังสือนี้มาก ^{อ่าน} 1

เรื่องย่อในทศชาติวรรตถกถาชาดกนี้ดังนี้

1. เถมียชาดก พระเจ้ากรุงพาราณสีมีพระโอรสชื่อเทมียกุมาร แต่พระกุมาร
ไม่ต้องการครองราชสมบัติเพราะกลัวจะตองเป็นผู้ลงทัณฑ์ ว่าใหญ่ขึ้นเค็ดครอน จึงแสวง
ทำเป็นใบ้ หนวก งอบเปลี้ย จนพระราชบิดามีรับสั่งให้ประหารชีวิต เมื่อเพชฌฆาตนำ
พระเทมียไป พระเทมียก็ร่ำสอนธรรมะแก่เพชฌฆาต เมื่อแสดงพระองค์ว่ามีได้ใบ้ หนวก
แล้วก็ออกบรรพชา พระโพธิสัตว์เสวยพระชาตินี้ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี

2. ชนกชาดก พระมหาชนกทรงมีพระวิริยอุตสาหะอย่างยิ่งในการที่ท่องเที่ยว
นำในทะเลถึง 7 วัน 7 คืน แม้นางมณีเมขลาเทพธิดาประจำสมุทรจะเข้าช่วยเหลือ ก็
ไม่รับ แต่ตั้งพระทัยว่าจะท่องเที่ยวนำไปถึงฝั่งควยพระองค์เอง บารมีที่ทรงบำเพ็ญ คือ
วิริยบารมี

3. สุวรรณสามชาดก สุวรรณสามเป็นบุตรของฤาษี ค่อมฤาษีถูกพิษงูเห่าจน
นัยน์ตาบอด สุวรรณสามตองปรนนิบัติเลี้ยงดูมารดาและบิดา แม้สัตว์ป่าก็เป็นมิตรกับสุวรรณ
สาม วันหนึ่งพระราชกบิลยักษ์เสด็จประพาสป่าได้ยั้งชนกสุวรรณสามสลบ แต่ก่อนจะ
หมดสติสุวรรณสามลูกลึงหน้าทีของตน ท้าวกบิลยักษ์กลัวบาปของตนจึงไปตามฤาษีทั้งสองมา
ครั้นมาถึงฤาษีทั้งสองตั้งสัตยาธิษฐานให้สุวรรณสามฟื้น สุวรรณสามฟื้นขึ้นมิได้ถือโกรธท้า
วกบิลยักษ์ ฤพนี้ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี

4. เนมิราชชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าเนมิราช ทรง
บำเพ็ญทานและศีล ตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรมจนเหล่าเทพยดาใครพบพระองค์ พระอินทร์จึงมี

1 พระธรรมโกศาจารย์, ปริทรรศนเวสสันดรชาดก, หน้า 7.

เทวบัญชาให้มาตุลีนำราชรถไปรับพระเจ้าเนมิราช มาตุลีขับรถผ่านแดนนรกภูมิแล้วจึงไปถึงสวรรค์ เทพทั้งหลายเชิญพระเจ้าเนมิราชให้ประทับที่พิภพวิมาน แต่พระองค์ไม่ปรารถนา ทรงตั้งพระทัยว่าจะบำเพ็ญทานรักษาศีลให้ได้พิภพวิมานด้วยพระองค์เอง เมื่อเสด็จกลับ ทรงพบว่าพระเกศาหงอกก็ออกบรรพชารักษาศีลสักรวม ทำนองเดียวกับพระเจ้ามฆเทวะ เรื่องมฆเทวชาคที่ออกบรรพชาเมื่อเส้นพระเกศาหงอก)

5. มโหสถชาค พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมโหสถบัณฑิต ทรงแสดงพระปัญญาเฉียบแหลมเป็นเลิศ ไคแก่สามารถช่วยเหลือกษัตริย์วิเทหรราชให้พ้นอันตราย ออกอุบายให้พราหมณ์สูงอายุลงตนเองโทกมศีระะใหม่โหสถ และวินิจฉัยกรณีพิพาทหลายประการ เป็นที่นาสั่งแก่ความมีชาคเรื่องอื่นเข้ามาประกอบเป็นตอนหนึ่ง ๆ ของเรื่องมโหสถบัณฑิต เช่น เรื่องอมรเทวีปัญญาชาค เป็นต้น มโหสถได้รับยกย่องให้เป็นยอดมหาบัณฑิต บำเพ็ญปัญญาบารมี

6. ภูริทัตตชาค พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยานาคภูริทัตต์ ทรงตั้งพระทัยจะรักษาศีลอุโบสถ เมื่อขึ้นมายบนเมืองมนุษย์ถูกหมองูทรมาณและจับไปเล่น แต่ภูริทัตต์ก็มีดีถือโกรธ ตั้งใจแจะรักษาศีลอย่างแน่วแน่ ในภพนี้พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญศีลบารมีอย่างเด่นชัด

7. จันทกุมารชาค พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นจันทกุมารจะถูกนำไปบูชา ยัญ เนื่องจากพระราชบิดาหลงเชื่อพราหมณ์ สำคัญผิดว่าการฆ่าพระโอรสและมเหสีจะเป็นทางพาให้ไคสวรรค์ แต่ท้าวสักกะเสด็จมาชู่พระราชบิดาให้กลับพระทัย พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญขันติบารมี

8. นารทชาค พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระนารทกัศป แสดงธรรมสั่งสอนพระราชาผู้หลงผิดเพราะเชื่อเสนาคีผู้ใจเขลา ให้กับพระทัยตั้งมั่นบำเพ็ญทาน

9. วิชุกรชาค พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นวิชุกรบัณฑิต นักปราชญ์ผู้มีวาจาไพเราะ รักษาัจจะ ถูกปณณกัษประทุษร้าย วิชุกรบัณฑิตไคสั่งสอนธรรมจนปณณกัษกลับใจพาวิชุกรบัณฑิตไปแสดงธรรมในนาคพิภพ เรื่องนี้พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญสัจจบารมี

10. เวสสันดรชาดก พระโหราธิบดีถวายพระชาติเป็นพระเวสสันดร ผู้ทรงบำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลคุณากร ทรงเห็นว่าเรื่องมหัศจรรย์เวสสันดรชาดกพระชาติสุดท้ายนี้ เป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์มาแต่โบราณทั้งในประเทศไทยและประเทศอื่นที่น่าอัศจรรย์พระพุทธรูปศาสนาเดียวกันว่าพิเศษยิ่งกว่าชาดกเรื่องอื่น ๆ คำนวณบารมี 10 ของพระโหราธิบดีในเรื่องนี้ทุกอย่าง¹

3.4. มหาชาติและประเพณีเทศน์มหาชาติ

คำว่า "มหาชาติ" แปลว่า ชาติใหญ่ พุทธศาสนิกชนไทยนิยมเรียกเวสสันดรชาดก ว่า "มหาชาติ" ไม่ปรากฏว่าชาติใดจะเรียกเช่นนี้อีก ชาดกเรื่องใหญ่ในมหานิบาตซึ่งค้นภีร์ชาดกจัดไว้พวกหนึ่งนั้นก็มิได้เรียกแก่เรื่องในมหานิบาตว่ามหาชาติ คงเรียกเฉพาะเรื่องเวสสันดรเรื่องเดียว² การที่เรียกเวสสันดรชาดกว่ามหาชาตินั้น คงจะมีเรียกกันมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัย เพราะมีปรากฏในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลักที่ 3 คือ "จารึกนครชุม" ซึ่งจารึกราว พ.ศ. 1900 สมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 กล่าวถึง "พระมหาชาติ" ศิลาจารึกหลักที่ 14 หรือจารึกวัดเขมา (ราว พ.ศ. 2079) เป็นเรื่องเจ้าเทพธิดาอุปสมบทว่า "ณหนึ่งคาคกบาทอ้าแดงก่อนชื่อไว้รองพระธรรมคำภีร์ สมุคลายปักณหนึ่งคาคาลังหนึ่ง

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลคุณากร, "คำนำ" ภาพย่นประเวศน์ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร 2459) หน้า ๗-๘ (นายศรีสุกร บุรณศิริ พิมพ์แจกงานปลงศพ ท่านหญิง บุรณศิริ พุทธศักราช 2459).

² ธนิต อัญโพร, ตำนานเทศน์มหาชาติและแหล่งเครื่องเล่นมหาชาติบางแห่ง, (พระนคร: โรงพิมพ์ศิwap, 2514) หน้า 4 (อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางสาธิตชน-สาร (สง่า หวังในธรรม) ณ เมรุวัดกมัญญ์ศรัทธาราม วันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2514).

อ้าแคงหอมซ้อไวรวงพระมหาเวสสันดร อ้าแคงเสนบุขามหาเวสสันดรจารสำหรับหนึ่ง
บาทหนึ่ง" ¹

ศิลาจารึกหลักที่ 90 เป็นจารึกที่ฐานพระพุทธรูปนั่ง (ราว พ.ศ. 1900) กล่าวว่า
"ซึ่งชาวเวสสันดรนี้..." ² ศิลาจารึกหลักที่ 95 เรียกว่าศิลาจารึกวัดหินตั้ง พบที่ตำบล
เมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย จารึกข้อความว่าอุบาสิกามหนึ่งบริจาคทรัพย์บำรุงพระศาสนา
ตอนหนึ่งในบรรทัดที่ 20 กล่าวว่า "กลอยสดับพระมหาชาติแล้วผู้เป็นผู้จึงจักตายจาก" ³
อีกหลักหนึ่งคือจารึกหลักที่ 97 ชื่อจารึกวัดพระบรมธาตุชัยนาท (พ.ศ. 2262) เล่าการ
บูรณะและฉลองพระบรมธาตุชัยนาท ตอนหนึ่งมีความว่า "มีแจงสังคายนาวันหนึ่ง มีพระไตร
ปิฎกวันหนึ่ง มีพระมหาชาติวันหนึ่ง และตบแต่งเครื่องสักการบูชา" ⁴

การที่เรียกว่า "มหาชาติ" บาง "เวสสันดร" บางนี้สังเกตดูน่าจะมีความหมาย
ต่างกันอยู่บ้าง กล่าวคือ เมื่อเรียก "มหาชาติ" หรือ "พระมหาชาติ" นั้น หมายถึงการ
เทศน์เรื่องเวสสันดรชาดก คือเพ่งเล็งรวมกันทั้งเรื่อง ดังตัวอย่างจารึกหลักที่ 3 หลักที่
95 หลักที่ 97 เป็นต้น เรียก "พระมหาชาติ" ส่วนที่เรียกว่า "เวสสันดร" นั้น หมายถึง
เอาเฉพาะองค์พระเวสสันดรเท่านั้น ดังตัวอย่างศิลาจารึกหลักที่ 6 (พ.ศ. 1905) กล่าว

¹ ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 1 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467) หน้า 161 (มหาเสวกโทพระยาราชนกุล (อวบ เปาโรหิตย์) พิมพ์ในงานทำบุญฉลองอายุครบ 4 รอบ พุทธศักราช 2467).

² ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 4 (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513), หน้า 30.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 73-74.

ถึงพระมหากษัตริย์ 1 ทรงผนวช มีคำสรรเสริญว่า "ทรงประกอบไปด้วยทานบารมีคล้ายกับพระเวสสันดร" ¹ กับศิลาจารึกหลักที่ 14 และหลักที่ 90 เป็นต้น

จะเห็นได้ว่ากาที่เรียกเวสสันดรชาดกว่า "มหาชาติ" นี้มีเรียกในหมู่ชาวกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา ตลอดจนรัตนโกสินทร์นี้เพียงภาคกลาง ส่วนภาคอีสานหาได้เรียกมหาชาติด้วยไม่ แต่มีประเพณีทำบุญเดือนสี่เรียกว่า "เอาบุญพระเวส" ก่อนพระเทศน์มักแห่ที่เคารพนับถือซึ่งแต่งตัวสมมุติว่าเป็นพระเวสสันดรกับมัทรีเข้าสู่วัด เป็นท่านองว่าแห่เข้าสู่มือง บางแห่งก็จะแห่คนไม้ที่ประดับด้วยเงินทองสิ่งของเครื่องใช้ เครื่องดนตรีประจำชบวนแห่คือกลองยาว ส่วนมากจะแห่เวลาย่ำค่ำ เรียกแห่ชนิดนี้ว่า "แห่กันท์ลอน" เป็นประเพณีทำกันในเดือน 4 หรือเรียกว่า "ทำบุญเดือนสี่"

มีผู้ให้คำนิยาม "มหาชาติ" อีกว่า "มหาชาติหมายความว่า เป็นพระชาติสุดท้ายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ใดสร้างบารมี พระชาตินี้ได้แก่พระชาติที่เป็นพระเวสสันดร" ² เช่นเกี่ยวกับพระสารสาสน์พลชั้น (เขริน) ซึ่งกล่าวว่า "... เพราะเหตุนี้กำเนิดสุดท้ายนี้จึงได้นามว่า "มหาชาติ" ³

สมเด็จพระบวรราชานุภาพทรงอธิบายว่า

พุทธศาสนิกชนในสยามประเทศนี้ ตลอดจนประเทศใกล้เคียง นับถือกันมาแต่โบราณว่า เรื่องมหาเวสสันดรชาดก สำคัญกว่าชาดกเรื่องอื่น ๆ ด้วยปรากฏบารมีของพระโพธิสัตว์วิบุรณ์ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกทั้งสิ้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย, หน้า 120.

² อาจารย์ทอง, เมฆพัทธ์, หมอหลวง, ประเพณีโบราณไทย (พระนคร : พิศายาคาร 2515), หน้า 263.

³ ธนิต อัญไพรี, ตำนานเทศน์มหาชาติ..., หน้า 5.

อย่าง จึงเรียกกันว่า "มหาชาติ" และถือว่าถ้าผู้ใดได้ฟังเทศน์มหาชาติแล้ว ก็ไฉนลาสิสงส์มาก... น้ำที่ตั่งไว้ในมณฑลก็เป็นน้ำมนต์ อาจบวักเสนาบดีจัญไรได้ ประเพณีอันนี้เห็นจะมีมาในเมืองไทยตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระร่วงครองพระนครสุโขทัยเป็นปฐม แล้วมีต่อคติมาจนตราบเท่าทุกวันนี้¹

จากนิยามดังกล่าวแล้วอาจประมวลสาเหตุที่นับถือกันว่าเรื่องเวสสันดรชาดก เป็น "มหาชาติ" นั้น คือ

1. เรื่องเวสสันดรชาดกมีความสำคัญกว่าชาดกเรื่องอื่น เพราะพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญพระบารมีครบถ้วน 10 ประการ
2. เรื่องเวสสันดรชาดกเป็นเรื่องที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นที่สุด ก่อนจะทรงอุบัติเป็นพระสิทธัตถะสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒.๒.๑.๑ มूलเหตุที่นิยมมีเทศน์มหาชาติ

พุทธศาสนิกชนไทยนิยมฟังเทศน์มหาชาติ ชอบบวักเพ็ญกุศลในพิธีมีเทศน์มหาชาติมาก ถือว่าเป็นกิจใหญ่แปลกกว่าการบวักเพ็ญกุศลในวาระอื่น ๆ สมเด็จพระยาคำวรวงราชานุภาพทรงพิจารณาเห็นว่า ที่เทศน์มหาชาติเป็นที่นิยมกันในพวกไทยนี้ เพราะมีเหตุสำคัญ 3 ประการ คือ

1. เชื่อกันว่าเป็นพุทธวัจนะซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสประทานแก่ภิกษุสงฆ์พุทธบริษัท ณ นิโครธาราม ในกรุงกบิลพัสดุ์ ผู้ใดได้สัจจะบวชเกิดสิริมงคล เป็นกุศลบุญราศี ผู้แสวงบุญจึงมุ่งหมายจะบวักเพ็ญ

¹ สมเด็จพระยาคำวรวงราชานุภาพ "ตำนานเทศน์มหาชาติ", มหาชาติคำหลวง (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, 2460) หน้า 3. (มหาอำมาตย์ตรีพระยาไพฑูริย์สมบัติ พิณพจน์จางานศพ เสงี่ยม บุนนาค ปีมะเส็ง พุทธศักราช 2460).

2. เชื่อกันว่าพระศรีอารียเมตไตรยเทพบุตร ซึ่งจะโคตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ผู้อุบัติอยู่ในเทวโลกสวรรค์โคมิมเทวโองการสิ่งพระมาลัยเถระ¹ อันมีบุญญาภินิหารอย่างยิ่งและโคขึ้นไปถึงสวรรค์นั้น ว่าถ้าผู้ใดปรารถนาจะใคร่ประสบศาสนาพระศรีอารีย ซึ่งบัดนี้กาลความสุขสงบปรารถนาสิ่งใดก็โคถึงประสงค์ ผู้คนจะมีรูปร่างงามเหมือนกัน พี่ชพี่ชู้บุญญาหารจะอุดมสมบูรณ์ แล้วจงตั้งใจสวดกับ เรื่องพระเวสสันดรชาดกอันประกอบด้วยพระคาถาหนึ่งพันในวันและคืนเดียว และให้บูชาด้วยประทีป เทียน ธง ฉัตร ดอกบัว ดอกอบต จงกลนี้ ราชพฤกษ์ ดอกผักกอก ใบโศภนสีดะพัน ผลาปิสงส์จะชักนำให้ผู้น่าเพ็งกุศลโคพบพระศรีอารีย เหตุนี้จึงโคนิยมทำตาม

3. มหาชาตินี้ ท่านผู้เทศนาที่กล้าแคงกระแสเสียงเป็นท่านองอินไฟเพราะต่าง ๆ ทั้งที่สมาคมก็ครึกครื้น สามารถจะให้เกิดปิทีโสมนัสรื่นเริงบันเทิงใจโคทันใจ ทั้งท่านที่บริจาคไปก็ปรากฏทันตาเห็น ผู้ที่หวังความปราโมทย์ก็มุ่งหมายที่จะบำเพ็งกุศลตามนัยนี้²

นายธนิต อยู่โพธิ์ กล่าวถึงสาเหตุแห่งความนิยมว่ามีบางท่านเห็นว่าไม่ใช่เพราะมูลเหตุจากเรื่องพระมาลัย แต่มีสาเหตุจากคำท่านายเรื่องการเลื่อมสุมของพระพุทธศาสนา เรียกว่า "ปัญจอันตรธาน" (อันตรธาน 5 ประการ) คือ ปริยัตอันตรธาน ความสุมสิ้นการศึกษาเล่าเรียนพระปริยติ 1 ปฏิบัติอันตรธาน ความสุมสิ้นการปฏิบัติธรรม 1 ปฏิเวธอันตรธาน ความสุมสิ้นการตรัสรู้หรือมรรคอรียผล 1 สังฆอันตรธาน ความสุมสิ้นพระภิกษุ

¹ ข้อความในมาลัยสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรนอกคัมภีร์ เล่าถึงพระมาลัยเถระรูปหนึ่ง มีฤทธานุภาพขึ้นไปพบพระศรีอารียบนสวรรค์ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ทรงพระนิพนธ์มีข้อความพิสดารใน พระมาลัยคำหลวง.

² สมเด็จพระราชดำริพระราชทานภาพ, ตำนานเทศน์มหาชาติ (พระนคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์ 2508), หน้า 3-4 (พิมพ์เพื่อเป็นธรรมเนียมบรรณาการในงานฌาปนกิจศพ นายทิม อรุณศรี ๗ เมรุวัดสระเกศวรมหาวิหาร วันที่ 27 มีนาคม พุทธศักราช 2508).

สงฆ์ 1 ชาตุอันตรธาน ความสูญเสียพระสารีริกธาตุ 1 ในบรรดาอันตรธานทั้งห้านี้ ปรียติอันตรธาน ถือว่าสำคัญที่สุด เพราะถ้าปราศจากยูเลาเรียนพระไตรปิฎกแล้ว พระพุทธศาสนาที่ดำรงอยู่ไม่ได้ เมื่อพระไตรปิฎกจะสูญสิ้นไปนั้น พระอภิธรรมจะสูญสิ้นก่อน แล้วถึงพระสุตตันตปิฎก แต่ยังมีผู้รู้เพียงชาคกและพระวินัยปิฎก ทอมาความรู้อาชาคกก็สูญสิ้นไปอีก "มหาเวสสันดร" จะสูญสิ้นก่อนชาคกอื่น ๆ ทอไปชาคกก็สูญ พระวินัยปิฎกก็สูญ¹ พระมหาธรรมราชาที่ 1 โปรด ๗ ให้จารึกเกี่ยวกับเรื่องอันตรธานนี้ไว้ใน "จารึกนครชุม" (พ.ศ. 1900) หลักที่ 3 ว่า

...อันว่าพระไตรปิฎกนี้จักหายแลหาคนจักรู้แท้แลมิได้เลย ยังมีคนรู้คัมภีร์เล็กสอไชร ธรรมเทศนาอันเป็นคณาพระมหาชาติหาคนสวดแลมิได้เลย ธรรมชาคกอันอื่นไชร มีคนหาปลายมิได้ มีปลายหาตนมิได้ จำพวกพระอภิธรรมไชร พระปฏิฐานและพระยมกจักหายเมื่อนั้นแล...²

อย่างไรก็ตาม เข้าใจว่าความเชื่อหลาย ๆ อย่างที่กล่าวมาประมวลเข้าด้วยกัน ทำให้ไทยเรานิยมฟังเทศน์มหาชาติกัน อันนี้ ประเพณีมีเทศน์มหาชาติซึ่งกระทำกันใหญ่โตนี้ สมเด็จพระมหาปาจารย์ราชานุกาภพรังกล่าวไว้ว่า ได้ความว่ามีแต่ในเมืองไทยกับเมืองมอญ 2 แห่ง ทรงเข้าใจว่าประเพณีการเทศน์มหาชาติคือที่พระเทศน์เวสสันดรชาคกโดยท่านเองต่าง ๆ เห็นจะมีขึ้นทางเมืองลาวก่อน แล้วแพร่หลายลงมาทางใต้ มอญจะได้ไปจากไทย

¹ ธนิต อยู่โพธิ์, ตำนานเทศน์มหาชาติ..., หน้า 34.

² ประชุมศิลาจารึกสยาม ภาคที่ 1, หน้า 84.

หรือไทยฝ่ายเหนือจะไต่จากมอญยังสงสัยอยู่¹ (ชนชาติในสยามก่อนที่จะรับนับถือพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ ไต่นับถือลัทธิหินยานแบบมอญอยู่ ดังนั้นจะเป็นไปได้หรือไม่ว่าไทยเรานำประเพณีนี้มาจากมอญ)

4.2 ประเพณีเทศน์มหาชาติ

ด้วยความเชื่อถือดังกล่าวมา พุทธศาสนิกชนไทยนิยมจัดพิธีมีเทศน์มหาชาติเป็นประจำปีในฤดูออกพรรษาแล้ว ซึ่งเป็นเวลาน้ำขึ้นบางแห่งนำทวมทองทุ่ง ดอกบัวพันธุ์ต่าง ๆ หลากสีเจริญงอกงามดี ประชาชนมีใจเบิกบานสดชื่น การที่จะเก็บดอกไม้พันธุ์ต่าง ๆ ที่กล่าวในเรื่องพระมาลัยคงไม่ลำบากนัก นอกจากนี้ยังต้องจัดแต่งบริเวณที่จะมีเทศน์มหาชาตินั้นด้วย ประเพณีนี้คงเริ่มทำกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยและกระทำสืบต่อมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑7 เรียกว่า จารึกวัดพระบรมธาตุชัยนาท กล่าวถึงการประทับราชวัตรจันทร์ของว่า "มีพระมหาชาติวันหนึ่ง แลตบแต่งเครื่องสักการบูชาและราชวัตรจันทร์ของ ดอกไม้ได้เขียนมีประการต่าง ๆ"²

การจัดกรรมศาลา ธรรมเนียมการมีมหาชาตินั้น นายบุญเป็นเจ้าของการจะจัดตั้งกรรมาสน์ให้สูงเด่น บางทีมีต้นไทรประดับบุปผชาติงามตระการตา ปักไว้คานหลังกรรมาสน์ อาจหมายความถึงต้นไม้โครมมีจักรและธงเล็กจำนวนหนึ่งพัน มีต้นกล้วย ต้นอ้อยผูกไว้ตรงทางขึ้นลงกรรมาสน์ เครื่องภาชนะลายครามต่าง ๆ มีฉากประจำกั้นที่เขียนรูปภาพท่อนกัณฑ์นั้น ๆ ดอกบัวต่าง ๆ บางที่ถึงพันดอก ตามประทีปโคมไฟหรือตะเกียงตรง

¹ สมเด็จพระมหาปาตังรังราชานภาพ, "คำนำ" มหาพนคำเจียง (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462), หน้า ข (อำมาตย์เอกพระยาราชชนพิทักษ์ (สังข์ กฤษณามระ) พิมพ์แจกในงานศพ ขุนราชพิจิตร (จุ้ย กฤษณามระ) ปีมะแม พุทธศักราช 2462

² ประชุมศิลาจารึกสยามภาคที่ 4, หน้า 74.

หน้าธรรมาสันตังชันน้ำใหญ่ (มักเป็นชั้นสาคร) เมื่อถึงกัณฑ์ใดก็จุดเทียนเท่าจำนวนคาถากัณฑ์นั้นคิดที่ปากชั้น กระจ่างรูปตั้งไว้ริมชั้น

เครื่องไทยธรรม โดยปกติต้องมีผู้รับเป็นเจ้าภาพแต่ละกัณฑ์ นอกนั้นก็จะมีผู้รับคนเดียว ทั้งหมด 13 กัณฑ์ ในชั้นข้างขุนแผนกล่าวถึงคอนแบ่งกัณฑ์เทศน์มหาชาติว่า

บ้างก็รับศพพรหมพานศ	บ้างก็รับเอาทานกัณฑ์นั้น
ให้ลูกกรับชูชกกัณฑ์กลางวัน	ให้ยายศรีประจันกัณฑ์มัทรี
มหาราชพันชาติกัณฑ์กลางคืน	ฟังหัวเราะครึกครื้นกันอึงมี
นอกษัตริย์สังข์เงินบงเขียบดี	ตาหมื่นศรีคนแก่แกรับไป
นางวันรับกัณฑ์จุลพน	เผลอนัดนัดกัณฑ์ขึ้นใหม่
เทศน์กัณฑ์มหาพนชี้ทันใจ	ตาโทก็รับไปทันที
วันประเวศน์นั้นท่านวัดแค	เป็นกัณฑ์ของตาแพกับยายคลี
เออกัณฑ์หนึ่งใหญ่ให้ใครดี	ยากที่สัมบุรุษจะรับไป
ออเออจริงแล้วกัณฑ์กุมาร	ให้เจ้าขรวิหัวล้านบ้านไร่ใหญ่
นายบุญคุณกันไปไวไว	ถึงขุนช้างยื่นให้ใบฎีกา ¹

ในรัชกาลที่ ๑ มีประกาศเรื่องบำเพ็ญพระราชกุศลเทศน์มหาชาติแจกจ่ายกัณฑ์เทศน์ว่า กรมพระราชวังบวรฯ (คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) รับกัณฑ์ศพพรหมสังข์พระสังฆราช (สุก) วัดมหาธาตุ สำแดง กับกัณฑ์นครกัณฑ์ พระพนรัท (แก้ว) วัดพระเชตุพน สำแดง

¹ ขุนช้าง-ขุนแผน, ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร : ศิลปบรรณาการ, 2513), หน้า 54.

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมขุนเสนาบดีรักษ์ รั้งกัณฑ์หิมพานต์ พระพรหมมุนี
(आज) วัตถุประสงค์ สำแดง

สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าอภิชาติ รั้งกัณฑ์ทานกัณฑ์ พระราชมนี วัด
มหาธาตุ สำแดง" ... ¹

เครื่องไทยธรรมสำหรับบูชากัณฑ์เทศน์นิยมบรรจุกระจากซึ่งประดับอย่างสวยงาม
จัดทำกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังจะเห็นได้จากการจัดกระจากของขุนช้าง

ครานั้นเจ้าจอมหมอนขุนช้าง	น้ำใจกว้างขวางให้ฝูงชน
เค็กเอ๋ยหาไม่อย่าไต่ถาม	จักสานกระจากนั้นเตรียมไว้
เอาเงินตราไปหาซื้อสังเค็ด	บริวารเบ็ดเสร็จทั้งน้อยใหญ่
หาซื้อผ้าเนื้อดีมาทำไตร	ผู้หญิงนั้นไปหาเครื่องกัณฑ์
ชาวแปงระแวงตำเป็นฉง	มุกกดมขนมกงเร่งจัดสรร
สิ่งหนึ่งอย่าไต่ถามตั้งร้อยอัน	อยากลัวเปลื้องน้ำมันไปซื้อมา
สมสู่กลูกลูไม้ไผ่ของสวน	ให้ถิตวนถกแพงก็ไม่ว่า
อย่าทำใจหมิ่นเพชานินทา	เขานับหนาวากุเป็นผู้ดี ๆ ²

นอกจากของและขนมต่าง ๆ แล้ว ยังมีการแกะสลักมะละกอคืบ เรียบมาก
ประจำกัณฑ์ ³ เช่นหมากประจำกัณฑ์ของขุนช้าง ว่า

¹ ธนิต อยู่โพธิ์, ตำนานเทศน์มหาชาติ..., หน้า 51.

² ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 55.

³ หรือเรียกว่า ประจำกัณฑ์.

รูปสั้วมะละกออกหัวใจ
 ถาบันเรือนไม่มีใคร
 มะละกอข้อมาตะกร้าจีน
 เม็ดยอชอตั้งขึ้นบังใบ
 และเป็นหลวงชีชิตาเถน
 และแรงกินผู้พิกล

มีใครอยู่บ้างเป็นช่างแกะ
 ช่างอยู่ที่ไหนไปแคนแคะ...
 เอาหยักหินควั่นสั้นหาซ่าไม
 ทรายเรียงเคียงใส่ไว้เบื้องบน
 แคะเจ้าแฉกรเคียงคั่นไว้ชั้นต้น
 เอาคอกกรักปักกับแก้วเรื่อง ¹

ส่วนหมากประจำก้นของนางพินนั้นคงงามวิจิตรบรรจง ดังนี้

ครานั้นนางพินพิลาไลย
 ท้าหมากประจำก้นให้ฉันที
 บ้างเอามะละกอมาผาจัก
 แล้วย่อมสิ่งดงามอรามา
 และเป็นราชสีห์สิ่งห้อย
 และเป็นเทพนมพรหมินทร์
 และรูปนารายณ์ทรงสุบรรณ
 ยกไปให้เขาโมทนา

เรียกหาซ่าไท้ให้มานี้
 หมากพลูสำลีไปหามา
 ช่วยกันแคะสลักเป็นหนักหนา
 ประดับประดาเป็นที่ศิขริน
 เหยียดหยักยื่นอยู่คู่นิจนิ
 พระอินทร์ถือแก้วแห้วเหาะมา
 ผาคันแผนผของล่องเวหา
 ผุงซำกรับไปทันที ²

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ก็จัดกระจากกว้าง 5 วา เป็น 5 ชั้น 7 ชั้น สูง 7 วาเศษ มีกระจากน้อยปากศอกหนึ่ง จัดอาหารประณีตบรรจงใส่กระทง เหลือกระจาก กองสุ่มไว้เป็นอันมาก มีผ้าสบบง และผ้าขาวเนื้อดีประดับเป็นฉัตรธง จัดกลีบเป็นคอกมัดตรา

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 56.

² ขุนช่าง-ขุนแผน, หน้า 57.

ปักรายรอบกระจากให้ไพร่หลวงทำโรงรมกระจาก ทั้งเตียงตั้งชั้นสาคร แครกัณยาเสลียง
มีเบาะหมอนมานับร้อยปักกำบังทั้งข้างมีกุ่ม จักกระจากเสร็จแล้วมีปรบโกสมโกช แล้ว
นิมนต์พระมาเทศนาคาถาพัน แล้วถวายปัจจัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณา
โปรด ฯ แหพระภิกษุไปส่งถึงอาราม ¹

การจักกระจากประจำกัณฑ์คงกระทำเป็นประจำมาทุกรัชกาล ในรัชกาลที่ 4
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เมื่อดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ)
มีวังสั่งให้กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส จักกระจากเหมือนเมื่อก่อนในรัชกาลที่ 3 แต่กรมหมื่น
มเหศวรศิววิลาสทรงคิดแปลงทำเป็นรูปเรือสำเภารูปขึ้น ปากกว้าง 5 วา ยาว 1 เส้น มี
ของไทยทานต่าง ๆ วางร้านเป็นสินค้าที่พื้นดินทำเป็นลูกคลื่น ประทับด้วยเนื้อและปลาและ
ของกิน เป็นรูปเกาะปลายมีฉานชาติ มีละครฉลองสำเภากว้าง วันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 11
(พ.ศ. 2409) สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เสด็จถวายเทศน์มหาชาติ ²

ประเพณีนิยมค่อมานักจักกระจากกันเป็นพื้น ของที่ประกอบอย่างอื่นสุดแต่ศรัทธา
ของเจ้าของกัณฑ์ บางที่ผู้ฟังอยู่ก็ร่วมสมทบด้วย

๔.3 เทศกาลมีเทศน์มหาชาติ

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีหลักฐานจากศิลาจารึกวัดพระบรมธาตุชัยนาท (พ.ศ.
2262) บรรทัดที่ 44-46 ว่า "พระรูปปั้นมาสมโภชฉลองด้วยแล้ววัน 5¹⁴ 12 ค่ำ 3 มี
แจ่งสังคายนาวาวันหนึ่ง มีพระไตรปิฎกวันหนึ่ง มี พระมหาชาติวันหนึ่ง" ⁴ คือวันข้างขึ้น
เดือน 12

¹ ธนิต อยู่โพธิ์, ตำนานเทศน์มหาชาติ..., หน้า 54-56.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

³ กรมศิลปากรแก้ไขว่าที่ถูกต้องเป็น 7¹⁵ 12 ตรงกับวันที่ 5 พฤศจิกายน 2261.

⁴ ประชุมศิลาจารึกสยามภาคที่ 4, หน้า 73-74.

ในขุนช้าง-ขุนแผน กล่าวว่

อยู่มาปีระกาสัปดาห์
 หายกในเมืองสุพรรณนั้น
 ถึงเดือนสิบจวนสารทยังชาควัน
 คิดกันจะมีเทศน์ถวายศรัทธา
 พระมหาชาติหังสิบสามกัณฑ์
 วัดป่าเลไลยก์นั้นวันพระหนา
 คาปะชาวเขาแกแชรกันมา
 พร้อมกันนั่งปรึกษาที่วัดนั้น ¹

ที่ว่า "ถึงเดือนสิบจวนสารทยังชาควัน" น่าจะหมายถึงแรม 14 ค่ำ เดือน 10
 นักกันมาปรึกษาจะมีเทศน์มหาชาติในวันพระหนาจึงควรจะตรงกับ ขึ้น 8 ค่ำ เดือน 11

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ที่ 2 ที่ 3 มีเทศน์มหาชาติวันขึ้น 14 ค่ำ
 15 ค่ำ เดือน 11 แรม 1 ค่ำ มีอริยสัจอีก 7 กัณฑ์ แต่ในรัชกาลที่ 3 นั้น ถ้าปีใดมี
 พระองค์เจ้าหม่อมเจ้าทรงผนวชมาก ปีนั้นก็ไม่มีมหาชาติ ถ้าไม่ใคร่มีพระองค์เจ้า หม่อมเจ้า
 ทรงผนวชก็จักให้มีพระปฐมสมโพธิกถาวันละ 10 กัณฑ์ ในรัชกาลที่ 4 เดือนสิบเอ็ดขึ้น
 14, 15 ค่ำ ตรงกับวันฉลองพระพุทธรูปพระชนมพรรษา เทศน์มหาชาติ จึงต้องเลื่อนไป
 เดือน 12 ข้างขึ้นบางข้างแรมบาง นักไปรคใหม่จับเคียวแล้วมีอริยสัจรวมเป็น 17 กัณฑ์
 ในรัชกาลที่ 5 นั้น กลางเดือนสิบเอ็ดของบ่่าเพ็ญพระราชกุศลวันประสูติวันสวรรคตของ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ครั้นจะเลื่อนมหาชาติมาเดือนสิบสองก็คิดพระราชพิธี

¹ ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 53-54.

ฉัตรมงคดอีก เทศน์มหาชาติจึงเลื่อนมาเป็นเดือนอ้าย แต่ทรงมีพระราชภารกิจเสด็จ
หัวเมือง เทศน์มหาชาติจึงมีบ้างไม่มีบ้าง ¹

เทศกาลมีเทศน์มหาชาติตามที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่านิยมมีเมื่อออกพรรษาแล้ว
ไปจนถึงสิ้นเดือนสิบสอง คงเช่นในสมัยรัชกาลที่ 1, 2, 3, 4 แต่ในรัชกาลที่ 5 เลื่อน
ไปถึงเดือนอ้ายและบางปีก็มีบางปีก็ไม่มี แต่บางกรณีอาจมีกันในเดือน 11 บ้างก็ได้ตาม
ที่กล่าวในขุนช้าง-ขุนแผน

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน
(พระนคร : คลังวิทยา, 2507), หน้า 64-66.